

Teresa Pocheć - Perkowska

O BADANIACH NAD NABYTYM OSTATNIO PORTRETEM JANA SOBIESKIEGO.

Zbiór Sobiescianów w Galerii Wilanowskiej wzbogacił nabyty w 1978 r. od Janusza Fischera portret, uchodzący za wizerunek Jana III Sobieskiego, malowany olejno na płótnie, o wymiarach 52,5 x 40 cm^{1/} /il.1/.

Ze względu na zły stan zachowania, rozdarcia, łuszczącą się farbę, obraz został skierowany do naszej wilanowskiej Pracowni Konserwacji Malarstwa, gdzie poddano go badaniom w promieniach pozafioletowych i rentgenowskich^{2/}.

Badania te dały zaskakujące rezultaty: w pozafiolecie ujawniły się wyraźne retusze na grubej warstwie werniksu, a pod nią przemalowania, szczególnie widoczne w partii twarzy i włosów.

Zdjęcie rentgenowskie zaś wykazało, że pod wizerunkiem króla Jana III, malowanym zapewne w XIX w., kryje się zupełnie inny portret, na co wskazywały różnice w rozmieszczeniu oczu i ukształtowaniu brody oraz w zdobniczych delię broszach.

1/ Nr inw.Wil.1932.

2/ Składam tu serdeczne podziękowanie Kierownikowi Pracowni Konserwacji Malarstwa Muzeum w Wilanowie, mgr Marii Chełkowskiej, za udostępnienie mi dokumentacji konserwatorskiej, konsultacje i notatkę dot. tego obrazu.

Wobec tych różnic zdecydowano komisyjnie zdjęcie późniejszej warstwy malarskiej. Wówczas dopiero okazało się, że pod portretem Jana III ukryty był dotychczas stary, XVII-wieczny wizerunek polskiego szlachcica, o szczupłym, pociągłym obliczu, oczach szeroko rozstawionych i głęboko osadzonych, o innym zarysie brwi, kształcie nosa, wreszcie brodzie bez podbródków^{3/}. Wyjaśniła się przy tym sprawa brosz: okazało się, że lewa stałowała głowicę zamalowanej buławy, prawą zaś prawdopodobnie domalowano w XIX w. dla symetrii. Szlachcic ten ubrany jest w strój polski: żupan z widocznym pod szyją kołnierzem białej koszuli z ozdobną zapinką, i karmazynową delię podbitą ciemnym futrem, z ciemnym kołnierzem spiętym dużą, ozdobną zaponą /il.2/. Obraz ten można określić jako typowy XVII-wieczny wizerunek sarmacki, wykonany przez domorosłego artystę polskiego, może z kręgu malarzy cechu lwowskiego. Cała bowiem uwaga artysty skupiona jest na fizjonomii, brak tu jakiegokolwiek idealizacji, ubiór zaś potraktowany jest dość płasko.

Z tego odkrycia wynikał następny problem, dotyczący osoby portretowanego: kim był ten szlachcic, pełniący najwidoczniej jakieś funkcje wojskowe, o czym świadczy buława. Poszukiwania materiałów porównawczych w malarstwie, grafice i rzeźbie nagrobkowej nie dały rezultatów, gdyż tego rodzaju szlacheckie portrety były niejednokrotnie wykonywane w jednym egzemplarzu. Natomiast wiadomość uzyskana od właściciela, że od pokoleń w ro-

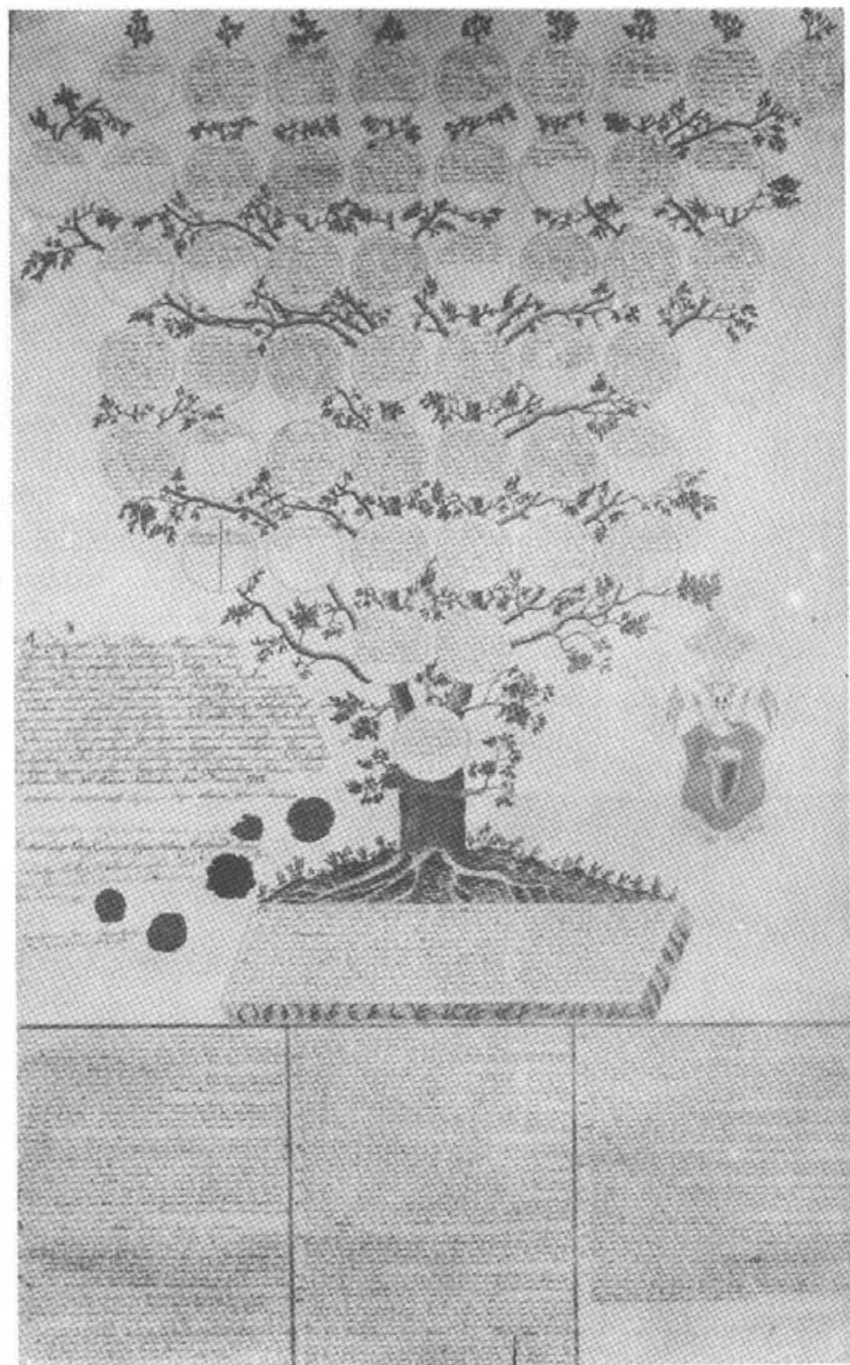
3/ Można dostrzec pewne podobieństwo rysów twarzy szlachcica do znacznie młodszego Marka Sobieskiego, brata Jana III, znanego z XVII-wiecznego portretu w klasztorze OO. Dominikanów w Krakowie - por. T. Pocheć-Perkowska, Portrety Jana III i jego rodziny. Katalog wystawy, Warszawa 1983, s.31, il.3.

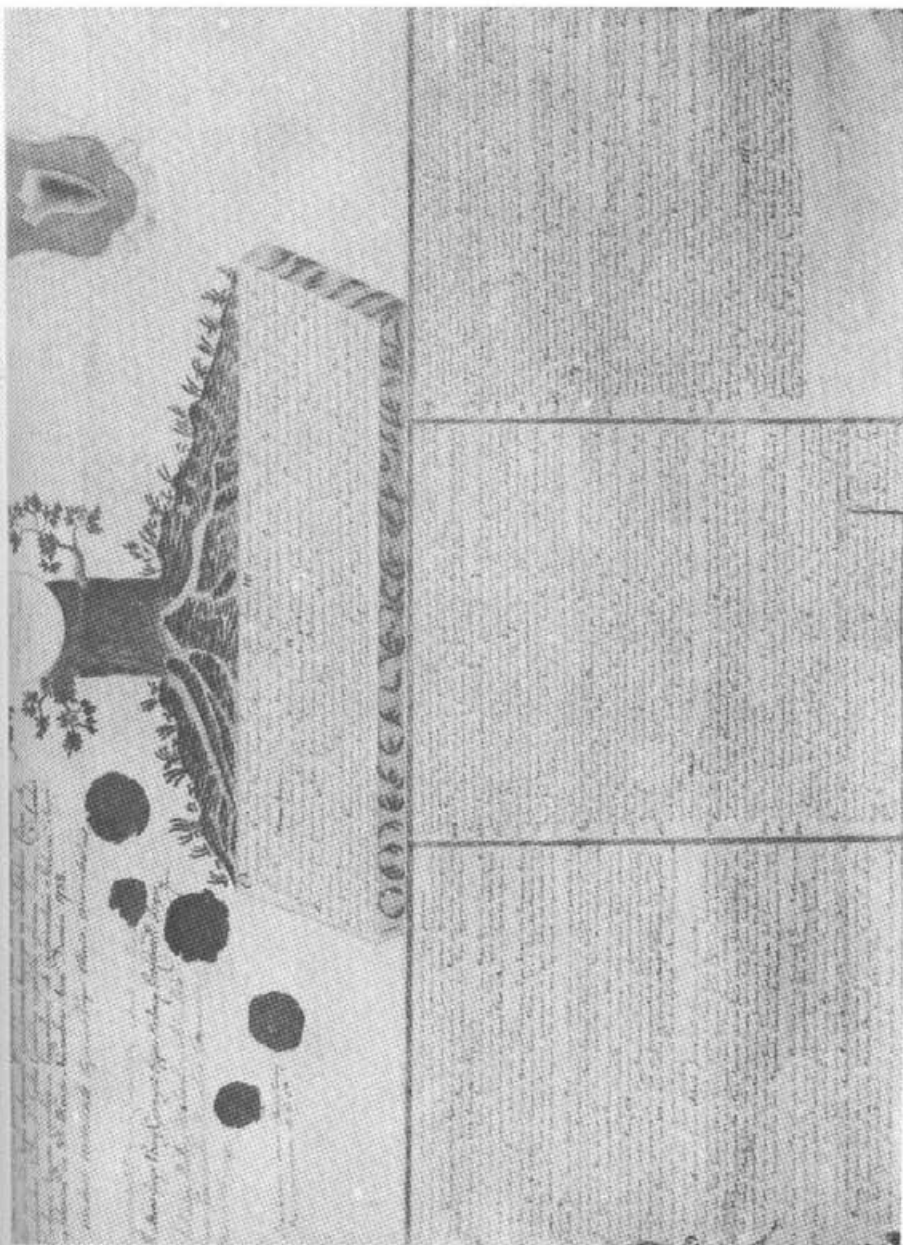
1. Malarz nieokreślony z XIX w. Portret Jana III Sobieskiego, przed konserwacją.
Fot. T. Szymańska.

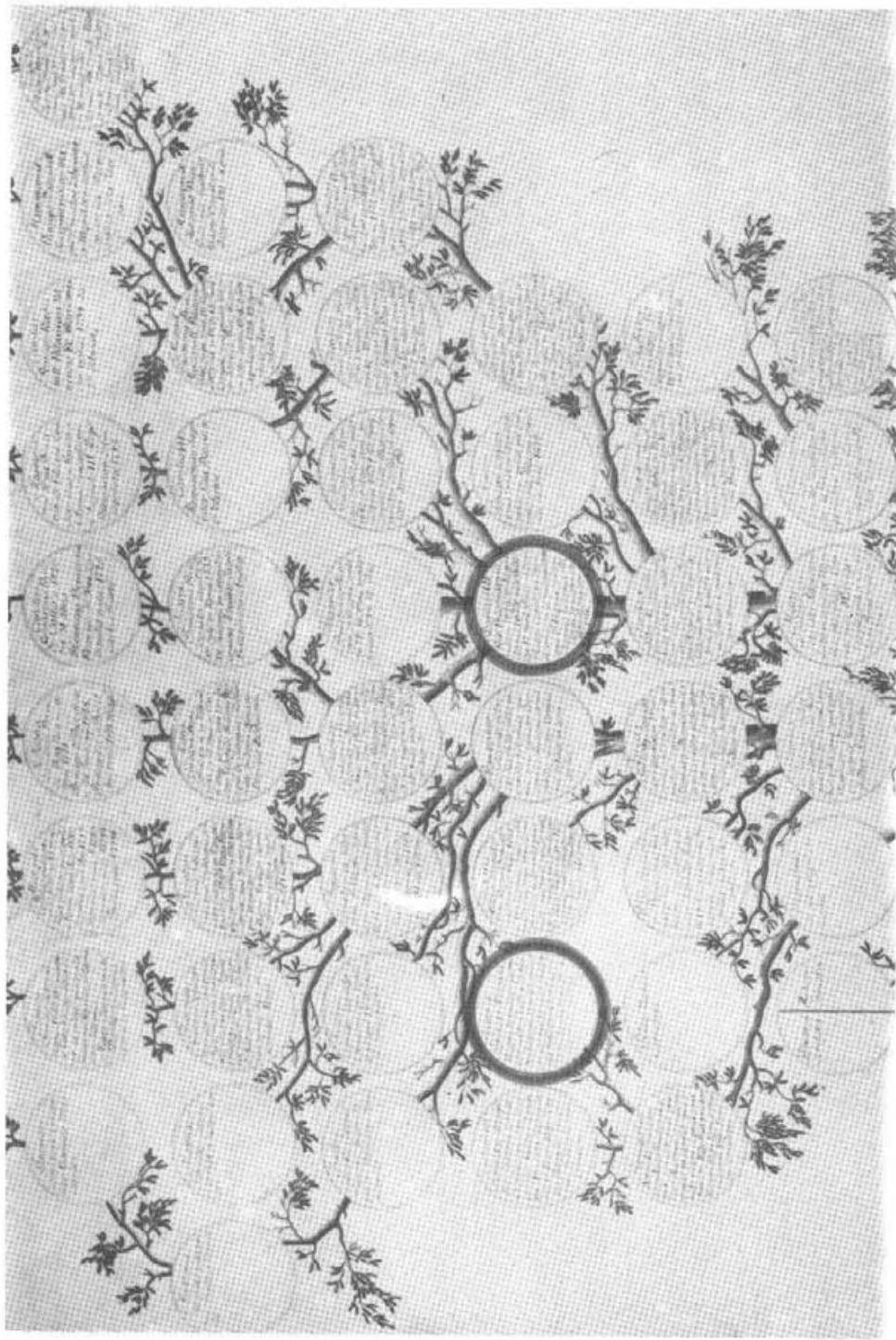
2. Malarz polski z XVII w. Portret Jana Sobieskiego, szlachcica ze wsi Sobieszka Wola (?). Obraz po zdjęciu przemałowań.
Fot. B. Seredyńska.

3. Drzewo genealogiczne rodu Sobieskich z ok. 1786 r.
Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie.

4. Fragment il. 3 z wywodem członków rodu Sobieskich.
Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie.

5. Fragment il. 3 z zaznaczeniem pozycji dotyczących Jana III Sobieskiego i jego krewnego, Jana Sobieskiego.
Fot. Muzeum Narodowe w Warszawie.

dzinie jego portret ten uchodził za wizerunek Jana III Sobieskiego, - skierowało uwagę na innych przedstawicieli rodu Sobieskich. Może w XVII w. żył inny Jan Sobieski, pełniący funkcje wojskowe?

Niezwykle pomocny stał się rysunek, przedstawiający drzewo genealogiczne rodu Sobieskich, wykonany przez nieznanego artystę w 1786 r., a zachowany w postaci negatywu w Dziale Dokumentacji Muzeum Narodowego w Warszawie /il.3-5/. Na rysunku tym łatwo zauważyć, że Sobiescy herbu "Janina" wywodzą się ze wspólnego pnia rodowego, który w późniejszych stuleciach rozrasta się na kilka gałęzi. Z bocznej linii po Stanisławie, gałęzi szlacheckiej, wywodzi się Jan Sobieski, syn Remigiana, żyjący w XVII w., a więc nie król, a zwykły szlachcic. Drzewo genealogiczne rodu Sobieskich doskonale ilustruje pokrewieństwo obu Sobieskich /il.5/.

Można zatem przyjąć, ale nie bez wątpliwości, że zakupiony dla Muzeum w Wilanowie portret przedstawia spokrewnionego z królem innego Jana Sobieskiego, który, jak można wnioskować z zebranych tu materiałów, miał również zasługi wojskowe dla ojczyzny.

Jan Sobieski pieczętował się także herbem "Janina", pochodził z niezamożnej szlachty ze wsi Sobieska Wola w powiecie Krasnostawskim, której część na pewno dziedziczył^{4/}. W Słowniku Geograficznym czytamy: "Sobieska Wola, wieś i folwark nad rzeką Radomirką, gmina Żółkiewska, parafia Krzonów. W XVI wieku wieś ta miała nazwę Giełczewska Wola. W XVII wieku wieś ta przeszła na własność Sobieskich, którzy zmienili nazwę wsi. Od 1676 roku Sobieska Wola płaci od osób we dworze i poddanych

4/ K. N i e s i e c k i, Herbarz polski, Lipsk 1845, t.VIII, s.439.

głów 137 [„...”]^{5/}. Ze Złotej Księgi Szlachty Polskiej^{6/} dowiadujemy się, że był on synem Remigiana i Anny Parandowskiej, a siostra jego, Katarzyna, była żoną Jana Zielonki. Jan Sobieski, przedstawiony na naszym portrecie, urodził się ok.1650 r., był dwukrotnie żonaty: z Cecylią z Radachowic Wapowską herbu "Nieczuja", a następnie z Konstancją Kossakowską herbu "Ślepowron", -kasztelaną kijowską. Drugie małżeństwo było dla niego niewątpliwym awansem społecznym i majątkowym. Zmarł bezpotomnie, w 1714 r. W latach 1672-76 uczestniczył w działaniach wojennych z Turcją i Tatarami, był towarzyszem chorągwi pancерnej Franciszka Dzieduszyckiego^{7/}. Wiadomo, że walczył z Janem III pod Wiedniem w 1683 r.^{8/}. Na dworze królewskim przebywał ok.1690 r. W dwa lata później został mianowany strażnikiem polnym wojskowym i jest bardzo prawdopodobne, że zawdzięczał to poparciu króla Jana III, który doceniał jego działalność wojskową. Funkcję tę pełnił do 1699 r.^{9/}. Król dobierał na to stanowisko oficerów z dużym doświadczeniem, gdyż do ich obowiązków należało: "[„...”] ubezpieczanie wojska zarówno w czasie przemarszów, jak i na postojach: rozsyłanie podjazdów, wystawianie czat i podsłuchów wokół obozu oraz wart przy obiektach pilnie strzeżonych, a także czu-

5/ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich [„...”], Warszawa 1889, t.X, s.946.

6/ T. Ż y c h l i ń s k i, Złota księga szlachty polskiej, t.XXVIII, s.111-112.

7/ AGAD, Arch.Spraw Wojsk., Dz.85, nr 100, k.32-35; nr 109 k.124-138; nr 112 k.42-43; dziękuję dr M.Wagnerowi za wskazanie mi tych źródeł i udzielenie konsultacji.

8/ J. O d r o w a ż - P i e n i a ż e k, Rycerstwo polskie w wyprawie wiedeńskiej pod wodzą Jana III Sobieskiego A.D.1683, Warszawa 1933, s.27.

9/ J. W i l m m e r, Wojsko polskie w 2 poł.XVII wieku, Warszawa 1965, s.345.

wanie nad porządkiem i spokojem w obozie. Podczas marszu dowodzili oni zazwyczaj strażą przednią armii [..].^{10/} Ta wiadomość może tłumaczyć buławę namalowaną na naszym portrecie.

Król Jan III Sobieski musiał doceniać zasługi wojskowe swego kuzyna, skoro w 1693 r. starał się dla niego o starostwo dębowieckie w powiecie jasielskim po śmierci Wandalina Mniszcha^{11/}. M. Wagner w swej pracy pisze, że zjawiskiem powszechnym w czasach Jana III było liczne nadawanie dóbr ziemskich na rzecz oficerów dobrze pełniących swe funkcje^{12/}. Istniały w tym czasie i inne bodźce materialne: oprócz ofiarowanej im ziemi oficerowie otrzymywali różnego rodzaju gratyfikacje i wypłaty z tytułu pełnienia określonych funkcji.

Według Wimmera krewny króla, Jan Sobieski, przed śmiercią Jana III w 1696 r. został mianowany cześnikiem wielkim koronnym po Mikołaju Złotnickim^{13/}. Wiadomo również, że w 1692 r. zaciągnął on chorągiew pancerną lekką i posiadał ją do 1710 r.; w latach 1698-1710 był pułkownikiem, dowódcą pułków jazdy. Po śmierci króla Jana III został stronnikiem Augusta II Mocnego. Ten prawie nieznaną Jan Sobieski, strażnik polny wojskowy 1692-1696, cześnik wielki koronny 1696-1710, dowódca pułków jazdy, przesłużył w wojsku 38 lat.

10/ J.w.

11/. K. S a r n e c k i, Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691-1696, opr. J. W o l i ń s k i, Wrocław 1958, s.260.

12/ M. W a g n e r, Polityka kadrowa Jana III Sobieskiego w latach 1668-1696, "Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka", r.XXXV, 1980, nr 2, s.262.

13/ J. W i m m e r, Wojsko Rzeczypospolitej w dobie Wojny Północnej /1700-1717/, Warszawa 1956, s.126, 133, 140, 189, 191, 255, 295, 370, 383.

Niewątpliwie interesujący fakt zespolenia portretów dwóch przedstawicieli rodu Sobieskich o tych samych imionach na jednym płótnie zachęciło do opublikowania niniejszej relacji.

Jeśli nawet przy dalszych badaniach, czy poszukiwaniach, uda się znaleźć inny portret Jana Sobieskiego, szlachcica ze wsi Sobieska Wola, co do którego nie będzie wątpliwości, to zebrane tu informacje o jego istnieniu i działalności na polu wojskowym nie ulegną zmianie.